

Jerzy S. Wojciechowski

Stowarzyszenie Miłośników Dawnej Broni i Barwy

Oddział w Lublinie

ORCID: 0000-0002-1636-0102

Z dziejów Związku Peowiaków w Lublinie

Słowa kluczowe

Polska Organizacja Wolności, Związek Peowiaków, gen. dyw. Edward Śmigły-Rydz, Lublin, kpt. rez. Stefan Lelek, kpt. rez. Stanisław Lis-Błoński, Krzyż Polskiej Organizacji Wojskowej

Streszczenie

W czasie I wojny światowej na obszarach okupowanych przez zaborców istniała Polska Organizacja Wojskowa. Po odzyskaniu niepodległości przez Rzeczpospolitą, byli żołnierze tej formacji w 1929 roku założyli organizację kombatancką pod nazwą Związek Peowiaków, która w Lublinie funkcjonowała w latach 1930–1939.

W latach 1914–1921 na terenie Królestwa Polskiego i na innych ziemiach zaboru rosyjskiego, zaboru austriackiego oraz w Wielkopolsce istniała tajna organizacja wojskowa – Polska Organizacja Wojskowa. Przez cały okres swego istnienia organizacja uznawała polityczne i wojskowe zwierzchnictwo Józefa Piłsudskiego, który był komendantem głównym POW. Po kryzysie związanym z przysięgą w Legionach Polskich i aresztowaniu Piłsudskiego jesienią 1917 roku, komendantem głównym POW został płk Edward Śmigły-Rydz¹. Z chwilą odrodzenia się w listopadzie

¹ Szerzej: *Polska Organizacja Wojskowa*, [w:] *Encyklopedia Wojskowa*, Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Wojskowej i Wojskowego Instytutu Naukowo-Oświatowego, red. mjr O. Laskowski, Warszawa 1937, t. 6, s. 644–650; A. Bełcikowska, *Polska Organizacja Wojskowa. Zarys dziejów*, Główna Księgarnia Wojskowa,

1918 roku II Rzeczypospolitej, w Lublinie powstał Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej z premierem Ignacym Daszyńskim. Ministrem wojny w tym rządzie został Edward Śmigły-Rydz, mianowany generałem podporucznikiem². Jako minister wojny w dniu 9 listopada 1918 roku wydał rozkaz o formowaniu 1. Lubelskiego Pułku Piechoty. Już 10 listopada 1918 roku powstał I batalion sformowany przez byłych żołnierzy POW³. Podobnie jak w Lublinie, na terenie wyzwolonym spod okupacji austriackiej i niemieckiej żołnierze POW wstępowali do organizowanych jednostek Wojska Polskiego.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, byli żołnierze POW, chcąc utrwalić swą przyjaźń z tych lat, a jednocześnie pomagać sobie w życiu codziennym, zdecydowali się zrzeszyć w organizację kombatancką pod nazwą: Polska Organizacja Wolności⁴.

W grudniu 1928 roku w Warszawie odbył się zjazd delegatów z całej Polski, na którym uchwalono likwidację Polskiej Organizacji Wolności i powołanie do życia Związku byłych członków Polskiej Organizacji Wojskowej. Ponadto ustalono, że zjazd organizacyjny nowego związku ma się odbyć na początku 1929 roku⁵. Zjazd odbył się w dniu 17 marca 1929 roku. Uchwalono na nim przyjęcie nowej nazwy tej organizacji – Związek Peowiaków, przyjęto statut, powołano władze związku i uchwalono, że prezesem honorowym będzie marszałek Polski Józef Piłsudski⁶.

Warszawa 1939; T. Nałęcz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

² Gen. ppor. Edward Śmigły-Rydz (1886–1941), marszałek Polski. Od lipca 1917 do listopada 1918 r. był Komendantem Głównym POW. W listopadzie 1918 r. został mianowany ministrem wojny w Tymczasowym Rządzie Ludowym RP w Lublinie. Od 17 listopada 1918 do 7 grudnia 1918 r. w stopniu gen. bryg. był dowódcą Okręgu Generalnego w Lublinie. W dniu 12 maja 1935 r. mianowany został Generalnym Inspektorem Sił Zbrojnych, a w listopadzie 1936 r. marszałkiem Polski. W dniu 4 czerwca 1939 r. w czasie pobytu w Lublinie otrzymał honorowe obywatelstwo Lublina i 156 gmin woj. lubelskiego

³ S. Witkowski, *Zarys Historii Wojennej 23-Go Pułku Piechoty*, Warszawa 1928, s. 3.

⁴ J.S. Wojciechowski, *Stowarzyszenia i związki kombatanckie w latach 1919–1939*, Pruszków [b.r.], s. 15. Założycielem tej organizacji był Andrzej Strug, właśc. Tadeusz Gałęcki (28.11.1871, Lublin–9.12.1937, Warszawa), który w latach 1915–1918 pełnił funkcję referenta politycznego w POW.

⁵ *Zjazd Polskiej Organizacji Wolności*, „Polska Zbrojna” 1928, nr 344, s. 5.

⁶ *Zjazd B. Członków P.O.W. w stolicy*, „Polska Zbrojna” 1929, nr 76, s. 1; *Wielki Zjazd P.O.W. w Warszawie*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1929, nr 77, s. 2.

Lublin, ul. Peowiaków. Fot. ze zbiorów autora

Związek został zarejestrowany w dniu 30 lipca 1929 roku przez Komisarza Rządu m.st. Warszawy w rej. stowarzyszeń i związków pod nr 854⁷. Komendantem Głównym związku został gen. dyw. Edward Śmigły-Rydz, a prezesem Zarządu Głównego płk dypl. Adam Koc⁸.

Przynależność do tej organizacji regulował § 5 statutu, który określał, że:

Członkami Związku Peowiaków są:

Członkowie/nie/ Polskiej Organizacji Wojskowej o czci nieposzlakowanej, którzy przynajmniej w ciągu 3 miesięcy bez przerwy należeli do POW w okresie do 11 listopada 1918 roku, (jako dnia likwidacji działalności POW na terenie większości ziem Rzeczypospolitej), którzy przyjmą ideową deklarację Związku, poddadzą się prawom i obowiązkom, wynikającym dla nich z niniejszego statutu, oraz przyjęci zostaną przez władze związku. Termin, do którego praca w POW jest policzona w rozumieniu powyższego ustępu dla poszczególnych terenów, na których praca bojowa POW trwała po dacie 11 X 1918 r. jak na Górnym Śląsku, KN III, części Małopolski Wschodniej i innych ustali Zarząd Główny w osobnym regulaminie⁹.

⁷ „Warszawski Dziennik Wojewódzki dla Obszaru M. St. Warszawy” 1929, nr 28, „Rejestracja stowarzyszeń”, s. 172.

⁸ *Zjazd b. członków P.O.W.*, „Żołnierz Polski” 1929, nr 12/13, s. 308; *Bilans dotychczasowych naszych organizacyjnych wysiłków*, „Peowiak” 1930, nr 1, s. 31.

⁹ *Statut Związku Peowiaków*, Warszawa 1929.

Natomiast § 6 statutu ustalał, że: „członkowie związku dzielą się na zwyczajnych i honorowych”¹⁰. W 1931 roku w statucie dokonano zmian, które dotyczyły przynależności do związku kadry Wojska Polskiego i Policji Państwowej, a mianowicie:

a) oficerowie WP:

1. Oficerowie służby czynnej WP zwolnieni są od obowiązku poddawania się balotażowi.

2. Oficerowie służby czynnej WP zwolnieni są od obowiązku poddawania się sądom honorowym Związku.

3. Oficerowie służby czynnej WP zwolnieni są od obowiązku podpisywania publicznych oświadczeń.

4. Oficerowie służby czynnej zwolnieni są od odpowiedzialności za ewentualne polityczne wystąpienia Związku.

b) podoficerowie WP:

5. Podoficerowie służby czynnej WP podlegają balotażowi i sądom honorowym Związku.

6. Trzeci i czwarty punkt oficerów obowiązuje również i podoficerów.

c) Podoficerowie PP:

7. Oficerowie Policji Państwowej podlegają przepisom, obowiązującym oficerów służby stałej WP, jak w punktach 1, 3 i 4.

d) szeregowi PP:

8. Podoficerowie i szeregowi Policji Państwowej podlegają przepisom obowiązującym podoficerom służby czynnej WP¹¹.

W czasie istnienia związku jego członkowie nie posiadali odrębnego munduru, a jedyną zewnętrzną oznaką była czapka maciejówka koloru granatowego¹².

W Lublinie koło tego związku powstało w sierpniu 1930 roku. Prezesem został wybrany kpt. rez. Stefan Lelek¹³. W dniu 31 listopada 1930

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Statut Związku Peowiaków*, Warszawa 1931.

¹² *Sprawozdanie z pierwszego ogólnopolskiego zjazdu peowiaków w Wilnie*, Warszawa 1937, s. 7.

¹³ Pismo Starosty Grodzkiego w Lublinie L.468./Stow. z dnia 13.09.1930 do Wojewody Lubelskiego, Archiwum Państwowe (dalej: AP) w Lublinie, Wydz. Społ. UWL (1919–1939), sygn. 2433, k. 33; Stefan Lelek (do 1921 r. Stefan Sowa), odznaczony *Virtuti Militari* V kl., Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Medalem za Wojnę 1918–1921, Medalem Dziesięciolecia. Był też członkiem

roku w mieście odbył się zjazd delegatów Związku Peowiaków z terenu woj. lubelskiego, podczas którego został wybrany Zarząd Okręgowy w następującym składzie: prezes – kpt. rez. Władysław Włoskowicz, por. rez. dr Jan Arnsztajn, Adam Kołodziej, Antoni Latusek, Mirosław

Kpt. rez. Stefan Lelek.

Fot. ze zbiorów autora

Lisowski, Zygmunt Wielowieyski, Franciszka Arnsztajnowa, Jan Bocheński, Zygmunt Godlewski-Rozmanowski, Aleksander Rosse, por. rez. Jerzy Szczepkowski, Mazurkiewicz, Stanisław Strzembosz-Pieńkowski. Za wybitne zasługi położone w pracach Polskiej Organizacji Wojskowej zebrani wybrali prezesem honorowym Zarządu Okręgu kpt. rez. Stefana Lelka¹⁴.

Związku Legionistów Polskich. W 1933 r. w Jednodniówce Oddziału Związku Legionistów Polskich w Lublinie opublikował *Wspomnienia z prac legionowo-peowiackich w Lubelskiem*. Po zwolnieniu z wojska rozpoczął pracę w zawodzie sędziego, m.in. piastował funkcję prezesa Sądu Apelacyjnego w Lublinie. W 1938 r. w wyborach został wybrany na senatora. Aresztowany przez Niemców w 1940 r. i rozstrzelany 29 kwietnia 1940 r. w Lublinie. Pochowany na cmentarzu Lipowa w Lublinie. Obecnie jego imię nosi jedna z ulic w Lublinie.

¹⁴ Sprawozdanie ze zjazdu Związku Peowiaków, AP w Lublinie, Wydż. Społ. Pol. UWL (1919–1939), sygn. 2433, k. 57; *Sprawozdanie ze zjazdu Peowiaków*, „Ziemia Lubelska” 1930, nr 327, s. 3; kpt. rez. Władysław Włoskowicz-Korsak (9.06.1889–?), odzn. Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), od stycznia 1927 r. do stycznia 1931 r. był naczelnikiem Wydziału Bezpieczeństwa Publicznego Urzędu Wojewódzkiego w Lublinie, zaś od sierpnia 1930 r. wicewojewodą lubelskim;

Grób Stefana Leleka (rodzinny).
Fot. ze zbiorów autora

W 1935 roku komendantem Okręgu był kpt. rez. Stanisław Lis-Błoński, a prezesem koła w Lublinie – Stefan Chrzanowski¹⁵.

W dniu 10 marca 1935 roku Zarząd Okręgowy i Koło w Lublinie otrzymały sztandar. Aktu poświęcenia znaku dokonał ks. kapelan mjr dr Edmund Nowak. Rodzicami chrzestnymi sztandaru byli: Aleksandra Piłsudska i gen. dyw. E. Śmigły-Rydz, Zofia Herfurtowa i mjr rez. Marian Zyndram-Kościółkowski, Władysława Lelekowa i Juliusz Poniatowski,

por. rez. dr Jan Arnsztajn (1897–31.01.1934, Warszawa, pochowany na cmentarzu wojskowym Powązki, grób rodz.), odzn. Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Krzyżem Walecznych, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921; Franciszka Arnsztajnowa (1865–1942), polska poetka, dramaturg i tłumaczka żydowskiego pochodzenia. Odzn. Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Kawalerskim Orderu „Odrodzenia Polski”, odznaką „Za wierną służbę” i „Krzyżem Legionowym”.

¹⁵ *Tylko wiara we własne siły zapewni Polsce moc*, „Express Lubelski i Wołyński” 1935, nr 216, s. 4; kpt. rez. Stanisław Lis-Błoński (1890–1.10.1939, Szczeczeszyn, ekshumowany 9 listopada 1966 r. i przewieziony do Warszawy na Cmentarz Wojskowy na Powązkach, sektor 5 B, rząd 8, gr. 23), odznaczony Krzyżem Niepodległości, Krzyżem Walecznych (czterokrotnie), Srebrnym Krzyżem Zasługi. Autor *Blachowcy*, „Federacja” 1929, nr 7–8; 1930 nr 1–2, *Pięćdziesiąt dni na Podolu w 1920 roku*, „Niepodległość” 1939, t. 20. W 1933 r. był założycielem i członkiem Towarzystwa Przyjaciół 30. Pułku Strzelców Kaniowskich, a w 1934 r. jednym z założycieli „Koła Seniorów Legionu Młodych Związku Pracy dla Państwa”.

Grób rodzinny
Stanisława Lisa-Błońskiego
w Warszawie.
Fot. ze zbiorów autora

Helena Gajl-Kotowa i gen. bryg. Tadeusz Kasprzycki, Władysława Tyrankiewiczowa i gen. bryg. Mieczysław Smorawiński, Stanisława Tomczukowa i Stefan Lelek, Bolesława Komacka i inż. Jan Pohoski, Helena Farbiekiewiczowa i Tadeusz Korolko, Leokadia Wójcikówna i Adam Sadowski¹⁶.

¹⁶ *Akt poświęcenia sztandaru Okręgu i Koła Lubelskiego Związku Peowiaków*, „Pod Sztandarem POW”, Lublin 1935, s. 2; *Święto bojowników o niepodległość*, „Express Lubelski i Wołyński” 1935, nr 71, s. 4; Aleksandra Piłsudska (1882–1963) z domu Szczerbińska. Żona marsz. J. Piłsudskiego. Odznaczona *Virtuti Militari* V kl. Członek „Unii Obrońców Ojczyzny”. W latach 1930–1939 członek Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości. W 1936 r. odznaczona harcerską „Odznaką Wdzięczności”; Juliusz Poniatowski (1886–1975), w latach 1916–1917 kierował Lubelskim Wydziałem Narodowym CKN oraz organizował POW na Lubelszczyźnie. Minister rolnictwa i reform rolnych w latach 1934–1939; gen. bryg./gen. dyw. Tadeusz Zbigniew Kasprzycki (1891–1978), w 1914 r. był dowódcą I Kompanii Kadrowej Legionów Polskich. Od lipca 1934 r. I wiceminister spraw wojskowych, a od 13 października 1935 r. minister spraw wojskowych; gen. bryg. Mieczysław Makary Smorawiński (1893–1940, Katyń), od 16 października 1934 r. dowódca Okręgu Korpusu Nr II w Lublinie. Odznaczony: Orderem *Virtuti Militari* V kl., Orderem Odrodzenia Polski III kl., Krzyżem Niepodległości, czterokrotnie Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi, franc. Legią Honorową V kl.; inż. Jan Pohoski (1889–1940), wiceprezes Zarządu Głównego Związku Peowiaków. W latach 1934–1939 wiceprezydent m. Warszawy.

Sztandar POW Okręgu i Koła Lublin. Fot. ze zbiorów autora

W dniu 12 lutego 1939 roku odbyło się zebranie członków związku z m. Lublina i pow. lubelskiego. Dokonano wyboru nowego zarządu. Prezesem oddziału został wybrany Franciszek Sitarz (nadkomisarz PP, w Urzędzie Śledczym w Lublinie)¹⁷.

W czasie swego istnienia Związek Peowiaków wchodził w skład Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny. Od 1 grudnia 1933 do 31 grudnia 1934 roku, będąc w składzie Powiatowej FPZOO, miał swoich przedstawicieli w Zarządzie Powiatowym w osobach: Jana Bocheńskiego (urzędnik bankowy), który pełnił funkcję skarbnika oraz członka

¹⁷ „Półroczne sprawozdanie starosty grodzkiego lubelskiego z życia polskich stowarzyszeń i związków za czas od 1.X.38 r. do 31.III.1939”, AP w Lublinie, Wydz. Społ. Polit. UWL (1919–39), sygn. 1913 k. 10; nadkomisarz F. Sitarz był też członkiem Związku Legionistów Polskich.

Nadkomisarz Franciszek Sitarz.
Fot. ze zbiorów Archiwum
Państwowego w Lublinie

Zarządu – Zygmunta Wielowieyskiego (urzędnik bankowy). W tym czasie liczył 490 członków¹⁸.

W okresie od 1 stycznia 1935 roku do dnia 31 grudnia 1937 roku Związek Peowiaków reprezentował w FPZOO Władysław Hempel, który pełnił tam funkcję skarbnika. Związek w tym czasie miał 468 członków¹⁹.

W maju 1937 roku minister spraw wojskowych powołał do życia przy Wojskowym Biurze Historycznym w Warszawie Komisję kwalifikacyjną Polskiej Organizacji Wojskowej, która miała za zadanie wydawanie byłym członkom POW zaświadczeń o służbie w organizacji²⁰.

W 1939 roku Związek Peowiaków w Lublinie miał siedzibę Okręgu, jedno koło i liczył 700 członków²¹.

¹⁸ Sprawozdanie z działalności Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny za czas od 1 grudnia 1933 r. do dnia 31 grudnia 1934 r., Warszawa 1935, s. 104; Zygmunt Półkoźcie-Wielowieyski – urzędnik Państwowego Banku Rolnego, w 1935 r. odznaczony za pracę społeczną Srebrnym Krzyżem Zasługi.

¹⁹ VII Sprawozdanie Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny za czas od dnia 1 stycznia 1935 r. do dnia 31 grudnia 1937 r., Warszawa 1938, s. 140; W. Hempel w 1936 r. został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi.

²⁰ „Dziennik Rozkazów Wojskowych” 1937, nr 6, poz. 73.

²¹ „Zestawienie cyfrowe stanu organizacyjnego i działalności za półrocze zimo-

7 maja 1939 roku w Lublinie w Sali Rady Miejskiej odbył się zwyczajny zjazd delegatów okręgu lubelskiego Związku Peowiaków, na który przybyło ponad 100 delegatów. Zjazdowi przewodniczył Tadeusz Korolko²². Na asesorów powołano nadkomisarza Franciszka Sitarza²³ i burmistrza m. Terespoła Andrzeja Baya²⁴. Funkcję sekretarza pełnił Bolesław Targoński. Zjazd obejmował okres sprawozdawczy za czas od 1937 roku do 1 kwietnia 1939 roku. Sprawozdanie z działalności organizacyjnej zarządu okręgu złożył prezes Stefan Lelek, a uzupełnił je sekretarz okręgu J. Mitura i skarbnik T. Gostkowski. Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej złożył Kazimierz Szczepański, a sprawozdanie sądu koleżeńskiego Antoni Balcerzyk. Po dyskusji, na wniosek Komisji Rewizyjnej, udzielono jednogłośnie ustępującemu zarządowi absolutorium z podziękowaniem za pracę organizacyjną. Ponadto przyjęto szereg wniosków opracowanych przez komisję wnioskową, a dotyczących zagadnień życia społecznego, państwowego, kulturalno-oświatowego i politycznego. Następnie przystąpiono do wyboru nowego zarządu. Na prezesa okręgu ponownie wybrano Stefana Lelka, zaś na członków zarządu: Feliksa Araszkiewicza²⁵, Tadeusza Gostkowskiego, Tadeusza Korolkę, Mieczysława Pierchalskiego, Tomasza Panasa, Józefa Miturę, Leona Ruszniaka i Zofię Szweninarową. Na zastępców członków zarządu: Tadeusza Litwińskiego, Karola Paradowskiego, Perycza i Kazimierza Ki-

we 1938/39”, „Półroczne sprawozdanie starosty grodzkiego lubelskiego z życia polskich stowarzyszeń i związków za czas I.X.38 r. do 31.III.1939 r.”, APw Lublinie, Wydz. Społ. Polit. UWL (1919–1939), sygn. 1913, k. 17.

²² Tadeusz Korolko (8.01.1893–1941, Dachau), odznaczony Krzyżem Niepodległości i Krzyżem Walecznych. T. Korolko, *Wspomnienia*, [w:] *Pod sztandarem POW. Szkice i wspomnienia zebrane dla uczczenia poświęcenia sztandaru, odsłonięcia tablicy pamiątkowej ś.p. płk Mieczysława Więckowskiego i połączenia okręgu siedleckiego Związku Peowiaków z okręgiem lubelskim*, red. F. Arnsztajnowa, Lublin 1935, s. 39–45.

²³ Franciszek Sitarz (1890–17.03.1941, Lublin), nadkomisarz Policji Państwowej w Lublinie. Odznaczony Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Srebrnym Krzyżem Zasługi, Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości i Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę.

²⁴ Andrzej Baj (1894–1.02.1969, Warszawa), por. rez. WP. W latach 1935–1939 burmistrz Terespoła. Odznaczony Krzyżem Niepodległości i czterokrotnie Krzyżem Walecznym. Pochowany na Starych Powązkach (kwatery 83 – 4 – 16).

²⁵ Feliks Araszkiewicz (1895–1966), w latach I wojny światowej członek POW w Moskwie. Powieściopisarz i profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jedna z ulic w Lublinie nosi jego imię.

joka. Do Komisji Rewizyjnej weszli: Kazimierz Szczepański, Bolesław Szablowski, Kowalczyk i Antoni Wilczyński. Do sądu koleżeńskiego: Aleksander Bielecki, Bolesław Targoński, Antoni Balcerzyk, Wnuk, Jan Mańko i Gustaw Scholtz. Ponadto podjęto decyzję o wysłaniu depesz hołdowniczych do Prezydenta RP, marszałka Śmigłego-Rydza, premiera dr. Sławoja Składkowskiego, Aleksandry Piłsudskiej, ministrów Becka, Kościałkowskiego i Poniatowskiego. Zjazd zakończono odśpiewaniem *Pierwszej Brygady*²⁶.

Związek Peowiaków miał również swoją pamiątkową odznakę, którą mogli nosić jego członkowie. W odniesieniu do odznaki organizacyjnej Związku to w § 10 pkt „c” statutu umieszczony był następujący zapis: „(...) każdy członek ma prawo nosić odznakę Związku”²⁷.

Za odznakę organizacyjną Związku był uznawany Krzyż POW. Odznaka ta została ustanowiona w listopadzie 1918 roku w Warszawie na posiedzeniu Komendy Naczelnej POW. Odbędzie się to za zgodą pierwszego Komendanta Głównego POW Józefa Piłsudskiego, będącego w tym czasie Naczelnikiem Państwa i Naczelnym Wodzem. Opinię na ten temat wyrazili również: gen. bryg. Kazimierz Sosnkowski, ówczesny dowódca Okręgu Generalnego Warszawa i ostatni Komendant Główny POW gen. bryg. Edward Śmigły-Rydz, będący w tym czasie dowódcą Okręgu Gen. w Lublinie. Na tym posiedzeniu przyjęto opracowany już regulamin Krzyża POW, wzór samego krzyża oraz projekt rysunkowy dyplomu, który miał otrzymywać każdy wyróżniony odznaką. Autorem wzoru krzyża oraz dyplomu był artysta, wówczas kpt., Wojciech Jastrzębowski²⁸.

Regulamin oraz przygotowane wzory zostały zatwierdzone przez Komendanta Głównego POW gen. Śmigłego-Rydza, który jednocześnie postanowił wszelkie prawa nadawcze przełać na ppłk. Adama Koca. To

²⁶ *Szermierze walk o Niepodległość – karni i gotowi*, „Express Lubelski i Wołyński” 1939, nr 125, s. 4.

²⁷ *Statut Związku Peowiaków*, Warszawa 1929.

²⁸ Z. Puchalski, *Odznaki w formacjach polskich w latach I wojny światowej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1989, nr 3, s. 60; K. Filipow, *Krzyż Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Militaria” 1990, z. 5, s. 47; idem, *Krzyż Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2008, t. 21, s. 105; Wojciech Tadeusz Jastrzębowski (1884–1963), artysta plastyk, prof. architektury wnętrz. Odznaczony *Virtuti Militari* V kl., Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski, francuskim Orderem Legii Honorowej, Orderem Jugosłowska Kurna III kl.

Odnaki Krzyża POW ze zbioru Zbigniewa Nesterowicza

Dyplom „Krzyża POW”
Feliksa Araszkiewicza, ze zbiorów
Wojewódzkiej Biblioteki im. Hieronima
Łopacińskiego w Lublinie

spowodowało, że Komenda Główna załatwienie wszystkich spraw związanych z nadaniem Krzyża POW powierzyła Komendzie Naczelnej Nr 1, obejmującej teren byłej okupacji niemieckiej pod przewodnictwem Komendanta Naczelnego ppłk. Adama Koca²⁹.

Krzyż POW miał być nadawany na podstawie list imiennych kandydatów nadesłanych przez Komendantów Okręgów do Komendy Naczelnej. Do przedstawiania tych list byli upoważnieni Komendanci Komendy Naczelnej 1 (była okupacja niemiecka), Komendy Naczelnej 2 (Galicja), Komendy Naczelnej 3 (Ukraina), Komendy Naczelnej 4 (była okupacja austriacka) oraz komendanci samodzielnych okręgów: wileńskiego, białoruskiego, suwalskiego, kowieńskiego, poznańskiego i śląskiego. Do rozpatrywania nadchodzących wniosków była powołana specjalna Komisja Krzyża POW. W jej skład wchodził: por. Wacław Jędrzejewicz – przewodniczący, por. Kazimierz Kierzkowski, por. Karol Krzewski-Lilienfeld, por. Henryk Landau i Wanda Denhoff-Czarnocka.

Wyznaczona komisja miała siedzibę w Warszawie przy ul. Wspólnej nr 8 m. 1³⁰. Dyplom odznaki miał podpisywać Komendant Główny POW i Komendant Naczelny ppłk dypl. Adam Koc³¹.

W 1931 roku do wiadomości członków związku został podany komunikat Komisji Krzyża POW tej treści:

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ppłk dypl. rez. Wacław Jędrzejewicz (1893–2001), od 1945 r. dyrektor Instytutu J. Piłsudskiego w Nowym Jorku. Odznaczony Orderem Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości z Mieczami, Orderem Odrodzenia Polski kl. IV, czterokrotnie Krzyżem Walecznych; mjr rez. Kazimierz Kierzkowski (1890–1942), członek „Zarzewia” i Związku Walki Czynnej, POW. W II powstaniu śląskim szef sztabu POW. Od 8 kwietnia 1923 do 13 maja 1929 r. komendant główny Związku Strzeleckiego. W czasie II wojny światowej działacz ruchu oporu, zginął w Auschwitz. Odznaczony Virtuti Militari V kl., Krzyżem Niepodległości z Mieczami i Krzyżem Walecznych; mjr rez. Karol Lilienfeld-Krzewski (Lublin 1893–1944), członek Komendy Naczelnej POW. Pisarz i publicysta „Zuchowatego” i „Rządu i Wojska”. Po 1933 r. przewodniczący Rady Głównej Programowej Polskiego Radia. W 1939 r. przydzielony do Wydziału Propagandy Sztabu Naczelnego Wodza. Odznaczony Virtuti Militari V kl., czterokrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Zasługi Wojsk Litwy Środkowej, jugosłowiańskim Krzyżem Orderu Białego Orła i Krzyżem Korony Rumuńskiej.

³¹ Ppłk/ppłk dypl. Adam Koc (1891–1969), były Komendant Naczelny POW. Jego symboliczny grób znajduje się na cmentarzu Powązki Wojskowe w Warszawie (kw. A 12 – 7 – 29).

Krzyż POW, ustanowiony przez Komendanta Głównego, nadawany jest, jako uznanie za pracę w organizacji tym członkom POW, którzy:

a) mogą się wykazać czynną, nienaganną i ofiarną służbą bez przerwy w organizacji, co najmniej od lipca 1917 r. do mobilizacji POW w listopadzie 1918 roku;

b) nie mają wymaganego czasowego okresu służby, lecz mogą usprawiedliwić przerwę w pracy prawomocnymi krótkimi urlopami, aresztowaniem przez okupantów, lub przebywaniem w więzieniu;

c) nie odpowiadają warunkom punktu a i b, lecz ofiarną i owocną pracą swą w POW wybitnie się wyróżnili;

d) mogą się wykazać półroczną, czynną, nienaganną i ofiarną służbą w organizacji w latach 1917–1922 na terenie Komendy Naczelnej POW Nr III na Wschodzie, Małopolski Wschodniej, Wileńszczyzny, Poznańskiego lub Górnego Śląska.

Wymagany półroczny okres służby może być skrócony, jeżeli służba pełniona była w okresach wyjątkowo ciężkich i na niebezpiecznych terenach, gdzie należenie do POW groziło utratą życia.

Nadanie Krzyża POW może być unieważnione, jeśli w zgłoszeniu na Krzyż podane zostały niezgodne z prawdą daty, lub gdy posiadacz Krzyża popełnił nieetyczny czyn, pociągający za sobą utratę czci³².

Zgłoszenia na Krzyż POW musiały zawierać następujące dane:

- 1) nazwisko i imię,
- 2) pseudonim,
- 3) dokładny czas służby w POW (od dnia... do dnia...)
- 4) gdzie służył w POW: miejscowość, gmina, powiat i województwo,
- 5) numer Okręgu i Obwodu POW, w którym służył,
- 6) stopień i funkcja, jaką pełnił w POW,
- 7) nazwisko i imię, pseudonim i adres Komendanta miejscowego, Komendanta Obwodu i Komendanta Okręgu – o ile są wiadome,
- 8) czy służył, jako ochotnik w wojsku i jak długo (od dnia... do dnia...)
- 9) czy posiada jakieś odznaczenia i odznaki,
- 10) obecny adres: miejscowość, poczta, powiat,
- 11) opinia Komendanta miejscowego, Komendanta Obwodu i Komendanta Okręgu,
- 12) opinia jednego z upoważnionych przez Komendanta Głównego opiniodawców.

³² *Kronika Peowiacka*, „Peowiak” 1931, nr 1, s. 22.

Powyższe zgłoszenia musiały być wypełnione na gotowych już formularzach oraz zaopiniowane przez b. miejscowego Komendanta, Komendanta Obwodu i Komendanta Okręgu POW, w miarę możliwości, a obowiązkowo przez opiniodawców, którzy byli wymienieni w komunikacie. Zgłoszenia miały być przesyłane do Komisji Krzyża POW, która miała swą siedzibę w Warszawie, Al. Ujazdowskie 37³³.

W 1931 roku Komisja Krzyża POW podała do wiadomości, że wnioski o nadanie tej odznaki będą przyjmowane do końca lipca 1931 roku³⁴.

Krzyż POW miał wymiary 44 x 44 mm i był wykonywany z tombaku srebrzonego i oksydowanego na ciemno. Odznaka przedstawiała krzyż równoramienny ze stylizowanymi pękami promieni między ramionami. Pośrodku samego krzyża umieszczone były inicjały „JP” (Józef Piłsudski), na ramionach krzyża widniały litery „P-O-W” (Polska Organizacja Wojskowa) oraz data „1918”. Na odwrotnej stronie odznaki znajdował się numer kolejny, który odpowiadał numerowi umieszczonemu na dyplomie wręczanym wyróżnionemu żołnierzowi. Wykonanie partii Krzyża powierzono grawerowi Stanisławowi Resingowi³⁵. Zajmował się tym również inny grawer, Jan Michrowski³⁶.

W dniu 21 listopada 1937 roku w Wilnie, w czasie I Ogólnopolskiego Zjazdu Peowiaków, prezes Zarządu Głównego Związku Peowiaków ppłk rez. Marian Zyndram-Kościałkowski zawiadomił zebranych, że na wniosek Wydziału Wykonawczego Zarządu Głównego Związku Peowiaków, Komendant Główny uznał ostatni okres sześciomiesięczny przed walkami z Niemcami w 1918 roku, za okres zasługujący na otrzymanie Krzyża Peowiackiego. Wobec tego regulamin został zmieniony i ci, którzy od maja do listopada 1918 roku służyli bez przerwy w POW i bezpośrednio po rozbrojeniu okupantów wstąpili do WP, mogli otrzymać Krzyże POW³⁷.

³³ Ibidem.

³⁴ *Komunikat odznaczeniowy*, „Peowiak” 1931, nr 6, s. 19.

³⁵ Z. Puchalski, op. cit., s. 60; K. Filipow, *Krzyż Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Militaria”, op. cit., s. 49.

³⁶ W zbiorach Muzeum Niepodległości w Warszawie znajduje się odznaka POW o wymiarach 3, 3 x 3, 3 cm, nr inw.10485. Na jej odwrocie jest nr 303, a na zakrętkę napis: „J. Michrowski grawer”.

³⁷ *Sprawozdanie z pierwszego ogólnopolskiego zjazdu peowiaków w Wilnie*, Warszawa 1937, s. 10; ppłk rez. Marian Zyndram-Kościałkowski „Orwid” (1892–1946), od 1911 r. w Związku Walki Czynnej. W czasie I wojny światowej Członek Komendy Naczelnej POW. W latach 1920–1922 w sztabie gen. L. Żeligowskiego na Litwie. W latach 1935–1936 premier RP. Na I Zjeździe organizacyjnym

Zasadniczo odznaka miała być noszona na mundurze. W 1922 roku rozkazem G.M.3383/22 minister spraw wojskowych zatwierdził wzór odznaki POW³⁸. W 1931 roku opublikowana lista opiniodawców została zatwierdzona przez Komendanta Głównego Związku i liczyła 108 nazwisk. Znaleźli się na niej byli członkowie POW przebywający w tym czasie w Lublinie, a byli to: ppłk dypl. Leopold Endel-Ragis, kpt. rez. Stefan Lelek-Sowa i kpt. rez. Władysław Włoskowicz-Korsak³⁹. Wśród odznaczonych tą odznaką byli m.in. mieszkający w Lublinie: por. rez. dr Jan Arnsztajn⁴⁰, Franciszka Arnsztajnowa⁴¹, ks. Edward Nowosielski⁴², Feliks Araszkiewicz⁴³, kpt. rez. Stanisław Lis-Błoński⁴⁴, por. rez. Jerzy Bronisław Szczepkowski⁴⁵.

Jerzy S. Wojciechowski

Związku Peowiaków został wybrany wiceprezesem Zarządu Głównego. Odznaczony *Virtuti Militari* V kl., czterokrotnie Krzyżem Walecznych, Krzyżem Zasługi Wojsk Litwy Środkowej.

³⁸ „Dziennik Rozkazów MSWojsk.” 1922, nr 9, poz. 135.

³⁹ *Komunikat odznaczeniowy*, „Peowiak” 1931, nr 6, s.19; ppłk dypl./płk dypl. Leopold Endel Ragis (1894–1941), od kwietnia 1927 do grudnia 1930 r. był dowódcą 8. PP Leg., skąd został przeniesiony na stanowisko szefa sztabu DOK Nr II w Lublinie. W 1935 r. został mianowany dowódcą piechoty dywizyjnej w 9. DP w Siedlcach. W czasie wojny 1939 r. dowodził 22. DP.

⁴⁰ *Nekrolog*, „Express Lubelski i Wołyński” 1934, nr 34, s. 6.

⁴¹ „Świat Zasłużonych” 1934, nr 2, s. 22.

⁴² *Ibidem*, s. 27.

⁴³ Papiery osobiste Feliksa Araszkiewicza z lat 1895–1962, sygn. 2064, w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki im. Hieronima Łopacińskiego.

⁴⁴ Wojskowe Biuro Historyczne, AP, sygn. I.481.B.8723.

⁴⁵ *Ś.p. Jerzy Bronisław Szczepkowski*, „Express Lubelski i Wołyński” 1938, nr 282, s. 4; był odznaczony Medalem za Wojnę 1918–1921.

Por. rez. dr Jan Arnsztajn.
Fot. ze zbiorów autora

Nekrolog dr. Jana Arnsztajna, ze zbioru autora

Tablica pamiątkowa poświęcona Franciszce Arnsztajnowej w Lublinie. Fot. ze zbiorów autora

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Lublinie Wydział Społeczno-Polityczny Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego (1919–1939), sygn. 1913, 2433.

Spuścizna Franciszka Sitarza nadkomisarza Policji zespół 35/2492/1, 2.

Muzeum Niepodległości w Warszawie
Nr inw.10485.

Wojewódzka Biblioteka im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie:
Papiery osobiste Feliksa Araszkiewicza z lat 1895–1962, sygn. 2064.

Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. Sosnkowskiego:
Akta Personalne: sygn. I.481.B.8723, 1006,
5506, VM 25 – 1839, KW – 05/L – 303.

Opracowania

Bełcikowska Alicja, *Polska Organizacja Wojskowa. Zarys dziejów*,
Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1939.

Encyklopedia Wojskowa, Wydawnictwo Towarzystwa Wiedzy Wojskowej i Wojskowego Instytutu Naukowo-Oświatowego, red. mjr O. Łaskowski, t. 6, Warszawa 1939.

Filipow Krzysztof, *Krzyż Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Militaria” 1990, z. 5, s. 47.

Filipow Krzysztof, *Krzyż Polskiej Organizacji Wojskowej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2008, t. 21.

Nałęcz Tomasz, *Polska Organizacja Wojskowa 1914–1918*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Gdańsk–Łódź 1984.

Pod sztandarem POW. Szkice i wspomnienia zebrane dla uczczenia poświęcenia sztandaru, odsłonięcia tablicy pamiątkowej ś. p. płk Mieczysława Więckowskiego i połączenia okręgu siedleckiego Związku Peowiaków z okręgiem lubelskim, red. F. Arnsztajnowa, wyd. Zarząd Okręgu i Koła Związku Peowiaków w Lublinie, Lublin 1935.

Puchalski Zbigniew, *Odznaki w formacjach polskich w latach I wojny światowej*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1989, nr 3.

Słownik biograficzny miasta Lublina, Polskie Wydawnictwo Historyczne – Oddział w Lublinie, Lublin 2014, t. 4.

Sprawozdanie z działalności Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny za czas od 1 grudnia 1933 r. do dnia 31 grudnia 1934, Warszawa 1935.

VII Sprawozdanie Federacji Polskich Związków Obrońców Ojczyzny za czas od dnia 1 stycznia 1935 r. do dnia 31 grudnia 1937 r., Warszawa 1938.

Sprawozdanie z pierwszego ogólnopolskiego zjazdu peowiaków w Wilnie, Warszawa 1937.

Statut Związku Peowiaków, Warszawa 1929.

Statut Związku Peowiaków, Warszawa 1931.

Wojciechowski Jerzy S., *Stowarzyszenia i Związki Kombatanckie w latach 1919–1939*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Pruszków 2007.

Prasa

- „Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych” 1922, nr 9.
- „Express Lubelski i Wołyński” 1935, nr 71, nr 16; 1938, nr 282.
- „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1929, nr 77.
- „Militaria” 1990, z. 5.
- „Peowiak” 1931, nr 1.
- „Polska Zbrojna” 1929, nr 76.
- „Świat Zasłużonych” 1934, nr 2.
- „Warszawski Dziennik Wojewódzki dla Obszaru M. St. Warszawy”
1929, nr 28.
- „Wiarus” 1919, nr 49.
- „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2008, z. 21.
- „Ziemia Lubelska” 1930, nr 327.
- „Żołnierz Polski” 1929, nr 12/13.

ZAŁĄCZNIK Nr 1

Regulamin Krzyża POW*

1. Jako uznanie za pracę w POW-KN POW ustanawia odznakę Krzyża POW.
2. Krzyż POW mają prawo nosić członkowie POW, którzy mogą się wykazać czynną, nienaganną i ofiarną służbą bez przerwy w Organizacji (kategoria A) co najmniej od lipca 1917 r. do mobilizacji POW w listopadzie 1918 r.
- Uwaga I. Krzyż mają prawo otrzymać również ci członkowie Organizacji, którzy mogą usprawiedliwić przerwę w pracy prawnymi, krótkoterminowymi urlopami, aresztowaniem, przebywaniem w więzieniu lub w obozie jeńców.
- Uwaga II. Członkowie rezerw organizacyjnych Krzyża nie otrzymują.
3. O nadaniu Krzyża rozstrzyga w każdym wypadku KN, na przedstawienie Komendantów Okręgowych, którzy przesyłają do K.N. listy imienne kandydatów Krzyża z krótkim stanem służby (możliwie z załączeniem fotografii).
4. K.N. może przyznać Krzyż wyjątkowo członkom POW, którzy nie mają za sobą służby przepisanej w p.2.
5. Posiadacz Krzyża POW otrzymuje odpowiednią legitymację z podpisem Komendanta Naczelnego i z pieczęcią K.N. Legitymację należy mieć przy sobie.
6. Krzyż nosi się przed lewą kieszenią munduru, na prawo od Krzyża „Za wierną służbę”.

* „Wiarus” 1919, nr 49, s. 144.

From the history of the Association of Peowiaks in Lublin

Keywords

Polish Freedom Organisation, Association of Peowiaks, Maj. Gen. Edward Śmigły-Rydz, Lublin, Capt. (Res.) Stefan Lelek, Capt. (Res.) Stanisław Lis-Błoński, Cross of the Polish Military Organization

Abstract

During World War I, in the territories occupied by the partitioning powers, there existed the Polish Military Organization. After the Republic of Poland regained independence, former soldiers of this formation in 1929 founded a veterans' organization under the name Association of Peowiaks, which operated in Lublin in the years 1930–1939.